

1. WPROWADZENIE

Andrzej Ślęzak, Jolanta Jasik-Ślęzak

Mimo znacznego postępu cywilizacyjnego, jednym z najważniejszych aspektów życia człowieka jest jego więź z przyrodą, czyli środowiskiem jego życia. Jednak w relacji człowiek-przyroda od początku istnienia ludzkości istnieje podstawowy konflikt interesów. Polega on na tym, że środowisko z jednej strony dawało człowiekowi możliwość przeżycia, a z drugiej strony mogło uruchomić „żywoły” zakłócające lub nawet uniemożliwiające owo przeżycie. Próba rozwiązania tego konfliktu przez człowieka naruszyła subtelny równowagę dynamiczną między układem (człowiekiem) a otoczeniem termodynamicznym (środowiskiem przyrodniczym), będącą warunkiem harmonijnego rozwoju całej planety, a w tym także gatunku ludzkiego. Obecnie coraz wyraźniej ludzkość a właściwie decydenci uświadamiają sobie, że świat stoi wobec globalnego kryzysu ekologicznego, który może wywołać inne kryzysy, np. kryzys zdrowotny. Każdy kryzys jest bowiem zjawiskiem progowym, pojawiającym się po przekroczeniu granicy nazywanej punktem bifurkacyjnym. Często też między kryzysami występuje sprzężenie zwrotne, np. kryzys ekonomiczny ↔ kryzys społeczny.

Człowiek od wieków, przekształcając pierwotne środowisko przyrodnicze (naturalne), kreował i nadal kreuje środowisko przyrodnicze. Z jednej strony prowadzi do jego niszczenia, dla osiągnięcia postępu cywilizacyjnego i rozwoju gospodarczego będącego następstwem rozwoju naukowo-technicznego, z drugiej strony, zwłaszcza obecnie, podejmuje wszechstronne działania, aby usunąć skutki jego degradacji. Degradacja środowiska naturalnego jest nieunikniona. Wśród wielu ludzi nauki, polityki i gospodarki obserwowane jest silne poczucie odpowiedzialności za dalsze losy biosfery oraz przekonanie o różnych możliwościach jej ochrony, tj. spowodowanie humanitarnego traktowania Ziemi. Przekroczenie bariery „wydolności środowiska” może, bowiem doprowadzić do poważnych zagrożeń ekologicznych w skali globalnej, o olbrzymich konsekwencjach dla zdrowia a nawet życia człowieka. Świadomość tego faktu sprawiła próby uczynienia harmonii między rozwojem cywilizacji i kultury człowieka a przyrodą – kolebką ludzkości oraz miejscem życia i rozwoju człowieka. Jego konsekwencją jest próba wykształcenia w społeczeństwach tzw. świadomości ekologicznej poprzez zaliczenie do podstawowych kanonów wykształcenia współczesnego człowieka problemów szeroko pojętej ekologii [1].

Świadomość ekologiczna jest atrybutem zdrowia środowiskowego, które jest stanem zdrowia bezpośrednio i pośrednio uwarunkowanym działaniem biologicznych, chemicznych, fizycznych, psychicznych i społecznych środowiskowych oraz jakości życia. Obejmuje też wszechstronne działania w zakresie oceny i zapobiegania obecności w środowisku tych czynników, które mogą oddziaływać negatywnie na zdrowie obecnego i przyszłych pokoleń [2]. Jedną z uniwersalnych cech życia jest metabolizm. Z termodynamicznego punktu widzenia organizm człowieka jest układem otwartym wymieniającym z otoczeniem, w celu zapewnienia jego ciągłości, materię i energię. Poprzez pożywienie człowiek jest powiązany z innymi organizmami i z otoczeniem (środowiskiem) składnikami chemicznymi zawartymi w glebie, powietrzu i wodzie, które wchodzi w łańcuchy troficzne. Zachwianie proporcji lub obecność nietypowych składników jest często

przyczyną dysfunkcji układu immunologicznego, komórek, tkanek czy całych narządów (np. tarczycy).

Współczesne środowisko życia człowieka zawiera różne antropogenne zanieczyszczenia chemiczne powietrza, wody, żywności, w miejscu pracy, zamieszkania i wypoczynku. Ponadto w owym środowisku człowiek zostaje poddawany działaniu różnych czynników fizycznych o nadmiernym natężeniu takich jak hałas, wibracje, promieniowanie jonizujące, pola elektromagnetyczne czy temperatura. Człowiek też nie jest wolny od zagrożeń ze strony pasożytów, bakterii i wirusów. Jest także eksponowany na nowe czynniki biologiczne takie jak alergeny, mykotoksyny czy alfatoksyny. W sytuacji zagrożeń środowiskowych powstają dwa czynniki etiologiczne utraty zdrowia: bezpośrednie działanie intoksykacji środowiskowych na organizm ludzki oraz stres psychiczny wywołany sytuacją kryzysu ekologicznego [3]. Pierwszy z tych czynników jest stosunkowo powszechnym obiektem badań naukowych w różnych dyscyplinach nauk przyrodniczych z poznawczego i medycznego punktu widzenia. Biomonitorowanie środowiska człowieka stwarza bowiem podstawy do działań profilaktycznych i prognozowania zmian w tym środowisku. Jest ważne z powodu tego, że człowiek, ze względu na stosunkowo długi okres ontogenezy, kumuluje w ustroju niektóre pierwiastki, związki chemiczne lub ich pochodne, a także efekty działania szkodliwych czynników fizycznych. Prowadzi to zarówno do niekorzystnego bezpośredniego wpływu tych czynników na organizm człowieka jak i do zmian w jego genomie [4].

Badania stresu psychicznego wywołwanego sytuacją kryzysu ekologicznego zostały podjęte już w latach 80-tych ubiegłego wieku [5]. Ich konsekwencją było wykazanie negatywnego wpływu tzw. przeobrażeń cywilizacyjnych na zdrowie somato-psychiczne człowieka. Siła tych związków znalazła odbicie m.in. w chorobach cywilizacyjnych spowodowanych tempem i zakresem zmian środowiska. Świadomość wagi środowiska jako wartości jest silnie sprzężona w sposób zwrotny z zagrożenia ekologicznego. Utrata kontroli nad zmianami środowiska, brak możliwości przeciwstawiania się jego degradacji prowadzi do poczucia alienacji, obniżenia obrazu siebie, zahamowania tendencji do samoaktualizacji i zachwiania sensu życia [6].

W świetle obecnie obserwowanych przemian ekonomicznych i politycznych została przewartościowana relacja między zdrowiem jako dobrem publicznym i zdrowiem jako dobrem prywatnym. Obecnie środek ciężkości tej relacji jest przesuwany w kierunku zdrowia jako dobra prywatnego. Zatem wpływ na kształtowanie całokształtu polityki zdrowotnej, również polityki finansowej, będą mieć zarówno rządy jak i obywatele [7]. Istotnym elementem opisu sytuacji zdrowotnej ludności umożliwiającym jej ocenę są bezpośrednie i pośrednie determinanty zdrowia. Przykładami bezpośrednich determinantów zdrowia są żywienie, palenie tytoniu, zaopatrzenie w zdrową wodę czy ekspozycja na zakażenie. Z kolei do pośrednich determinantów zdrowia należą warunki makroekonomiczne, społeczno-demograficzne, wykształcenie czy środowisko życia człowieka. Jest rzeczą oczywistą, że determinanty pośrednie są regulatorami wpływu na zdrowie determinantów bezpośrednich, działającymi na zasadzie sprzężenia zwrotnego ze zwłoką. W związku z tym funkcjonujący w poszczególnych krajach system ochrony zdrowia opiera się w różnym stopniu na działaniach wielosektorowych, które uwzględniają prozdrowotne wpływy swych działań lub podejmują próby ograniczenia negatywnego wpływu na zdrowie. Działanie wielosektorowe polega na wprowadzaniu do systemu ochrony zdrowia rozwiązań prawnych, wykorzystywaniu postępu technologicznego, poziomu wiedzy o zdrowiu zarówno wśród ludności jak i decydentów politycznych i gospodarczych. Istotne jest tu określenie miejsca zdrowia publicznego w systemie ochrony zdrowia.

Zdrowie publiczne jest pojmowane najczęściej jako zorganizowany wysiłek społeczeństwa na rzecz ochrony, promowania i przywracania zdrowia ludziom. Termin ten używany jest do określenia zarówno dyscypliny naukowej, specjalności zawodowej, działań praktycznych jak i funkcji instytucji społecznych [8]. W szerokim zakresie zdrowie publiczne obejmuje problemy zdrowia populacji, stan zdrowotny zbiorowości, ogólne usługi zdrowotne oraz administracyjną opiekę zdrowotną. Kilka lat temu pojawił się termin „nowe zdrowie publiczne”, które jest całościowym podejściem do ochrony oraz promowania zdrowia jednostki i społeczeństwa, opartym na wyważonym działaniu służb sanitarnych, środowiskowych, promocji zdrowia, oraz ukierunkowanych na społeczeństwo działań profilaktycznych, skoordynowanych z szerokim spektrum świadczeń terapeutycznych, rehabilitacyjnych oraz związanych z długoterminową opieką medyczną [9]. Działania wymienione w powyższej definicji wymagają zorganizowanych programów rządów centralnych oraz samorządów regionalnych i lokalnych, których celem powinna być kreacja sprzyjających zdrowiu warunków społecznych, środowiskowych oraz związanych z żywieniem i żywnością [10].